

Kenniseconomie: Niet lullen maar poetsen

Het kabinet wil Nederland in 2010 genesteld zien in de kenniseconomische top van Europa. Volgens de Europese Unie (Lissabon, Barcelona) moeten we daarvoor jaarlijks minimaal drie procent van het BBP aan onderzoek en innovatie (R&D) besteden. Daar zitten we met dit kabinetsbeleid zo'n vier miljard euro onder: we investeren ongeveer twee procent, waarbij het bedrijfsleven een relatief laag aandeel heeft. Een aantal captains of industry deponeert de zwarte Piet bij de overheid, die te weinig technici zou opleveren, en deregulering kan hier zeker helpen. Maar de pot verwijt de ketel dat-ie zwart ziet; het bedrijfsleven zal evenveel moeten investeren. Ook de plaat poetsen naar lagelonenlanden helpt niet en met verder polderen zakken we sneller het moeras in. Het Innovatieplatform is op zich een goed initiatief, maar gebaseerd op een innovatieve economie, gedomineerd door Nokia. Hoewel nog te vroeg om te concluderen, duurt het wel lang tot het Innovatieplatform met voornamelijk wetenschap en grote industrie, tot een concrete taakstelling komt. Terwijl we juist snel moeten kiezen en vooral snel (laten) doen. Het is een verkeerde, want te beperkte, keuze om voornamelijk in te zetten op innovatie in technologische hightech en grote organisaties, zoals nu gebeurt in het debat en lijkt te gebeuren in het Innovatieplatform. We moeten juist inzetten op die punten waar Nederland relatief sterk in is enerzijds en op het stimuleren van starters en de groei van MKB anderzijds. Daar, immers, komt slagvaardige vernieuwing en een groot deel van de werkgelegenheid vandaan. Dat is noodzakelijk; Juist Nu!

door Theo Veltman en Arthur Olof

Zoals bij een rechtgeaarde groene partij past, is ons vertrekpunt de gemeenschappelijke klei. Want kennis dient gevoed; een duurzaam, leefbaar land is een onontbeerlijke eerste vereiste voor alle burgers om goed te kunnen functioneren, productief en creatief te kunnen zijn en zo de werkgelegenheid goed in te vullen, te behouden en te vergroten. Dat betekent dat de overheid (mede) ervoor moet zorgen dat er mogelijkheden zijn om werk en zorgtaken te combineren, dat er snelle, eenvoudige toegang is voor burgers tot collectieve voorzieningen (wegen, openbaar vervoer, kinderopvang), dat men zich veilig voelt zonder dat dit een vermogen kost of een inbreuk doet op de privacy, dat iedereen voldoende en betaalbare inkomenszekerheid heeft, ook bij een verpletterend sterke euro, instortende pensioenvermogens of calamiteiten in Europa, het Midden-Oosten of de VS, en dat er goede faciliteiten zijn voor recreatie: natuur, cultuur, infrastructuur. Een gezonde geest in een gezond lichaam, dat zichzelf kan en ook mag zijn (denk aan milieu, vergunningen, huiselijk geweld). Hoeveel innovatie is in deze sociotoop al niet mogelijk?

Middelbaar onderwijs

Vervolgens gaat het meteen al mis op school. Nederland is momenteel een internationale middenmoter. In 2002 had een significant groter deel van de beroepsbevolking een MBO-, HBO- of WO-niveau dan in 1995. Het CPB verwacht een stijging tot dertig procent van de beroepsbevolking. Dat is mooi maar niet best. Er is meer nodig voor een plaats in de kenniseconomische top. Het onderwijs moet beter en vooral vrijer en efficiënter: minder regels dus meer tijd voor onderwijs, waar het immers om gaat, met een goede sociale en technologische infrastructuur. Alle ingrijpende veranderingen in het onderwijs waar bijna elk nieuw kabinet mee komt, hebben hooguit marginale vooruitgang geboekt, grotendeels nog te danken aan individuele docenten die hun nek durfden uit te steken en dat hebben geweten. Hierop is de kwalificatie innovatie niet van toepassing; de meeste 'verbeteringen' vanuit de politiek zijn alweer weggeïnnoveerd. Van basisvorming en studiehuis, eerste, tweede tot

terminale fase tot hoofddoekjes, keppeltjes (die toch niet?), zwart, wit of gemengd in quota en Turks verplicht of Turks verboden. Staatssecretaris Annette Nijds (VVD) meldt trots het afbreken van muren die haar voorgangers hebben neergezet, maar dat is net zo mooi als knellende schoenen uittrekken. Afblijven en de deskundigen de ruimte geven om aan gestelde kennis- en vaardigheidseisen te voldoen, is hier toch al tijden het (steeds weer genegeerde) devies. Op straffe van. Want in 1998 kende Nederland weliswaar een onderwijsuitval die lager was dan het OESO-gemiddelde (CPB, 2002), maar het betekent wel dat nog altijd een kwart van de jongeren geen startkwalificatie behaalt. En de laatste jaren is de uitval in het voortgezet onderwijs weer toegenomen. Terwijl de regels en de beschikbare geldstromen beperkend lijken te zijn voor scholen om oplossingen te bieden door een omgeving te scheppen die aansluit op wat juist de groep die uitvalt motiveert. Het is opmerkelijk dat er in het kader van de kenniseconomie nauwelijks wordt gesproken over dit grote toekomstige economische en maatschappelijke probleem. Naar het zich laat aanzien, komt Nederland over enkele jaren mensen tekort die voldoen aan de minimale Europese eisen, de startkwalificatie en meer. Zonder diploma geen goede baan, dus wat dan wel? Innovatie bij de draaideur of de achterdeur, kortom, symptoombestrijding.<<<??>>>

Bètablokkers

Over het hiervoor beschreven complex gaat het maar zelden in de discussies over de kenniseconomie. Als bedrijfsleven, politiek en wetenschap in en met en door de pers de degenen kruisen, dan ligt de focus doorgaans op het tekort aan hoger opgeleiden en de gepostuleerde kloof tussen zuivere, lees: wereldvreemde wetenschap en de keiharde realistische praktijk (door de SER fijntjes ‘valorisatie’ gemunt). En inderdaad, het aantal studenten techniek in HBO en WO vertoont een afname. Dat kan zorgelijk zijn als het gaat om technologische vernieuwingen zoals die plaatsvinden in ICT, bio- en nanotechnologie. Maar het is natuurlijk veel te eenzijdig, zo niet hypocriet als SER en bedrijfsleven hierom de overheid een verwijt maken. Professor Henriëtte Maassen van den Brink (empirische arbeidseconomie) zei het zo (FD 14.8.2003): “De echte oorzaak voor de geringe belangstelling ligt in de relatief ongunstige arbeidsmarktperspectieven voor afgestudeerden met een bèta-opleiding. In Nederland verdienen werknemers met een technische of natuurkundige opleiding gemiddeld minder dan werknemers met een andersoortige universitaire opleiding.” “Bèta-studies zijn moeilijk en leveren ook nog eens minder op dan bijvoorbeeld rechten en economie. Geen wonder dat steeds minder studenten voor deze opleidingen kiezen.” Hier kan het bedrijfsleven gevoeglijk de hand in eigen boezem steken.

Roerbakshotel

Innovaties hoeven bovendien helemaal niet gepaard te gaan met nieuwe technologie. Maassen van den Brink: “Een supermarktconcern dat wat groente, rijst, stukjes kip en currysaus samen verpakt en dit verkoopt als Thaise roerbakshotel innoveert ook. Hetzelfde geldt voor een bank die zijn klanten als eerste de mogelijkheid biedt te bankieren via internet. Zulke innovaties vereisen echter weinig nieuwe technische of natuurwetenschappelijke kennis.” Ook de Adviesraad voor Wetenschaps- en Technologiebeleid was in zijn reactie van 13 oktober op de Innovatiebrief van Economische Zaken van mening dat we ons niet moeten beperken tot technologische innovatie en dat we moeten inzetten op onze kracht en op de te realiseren marktkansen.

Het Finse Nokia weet mobiele telefoontjes te produceren tegen 40% minder productie- en marketingkosten dan concurrenten Motorola en Siemens, zonder uit te wijken naar lagelonenlanden, puur door het steeds slimmer inzetten van de eigen productieprocessen. Ook service en nazorg worden steeds belangrijker factoren om verschil te maken, zoals printerproducent Hewlett Packard overtuigend laat zien met inktcartridges.

Lagelonenlanden

Maar Nederland is inderdaad relatief duur in vergelijking met lagelonenlanden zoals China, India en Oost-Europa. Voor een academische technicus in Nederland betaal je al snel het dubbele als voor een even hoogwaardige Poolse of Hongaarse technicus in eigen land. Dat is geen nadeel maar een gegeven dat bedrijven voor lief nemen zolang het maar in hun voordeel is. De teloorgang van de textiel en zware productieindustrie zijn in dat opzicht een natuurlijk proces geweest. T-shirts komen tegenwoordig uit China, Taiwan, Slowakije, geen producent piekert erover om op een dergelijk product in Nederland te gaan concurreren. Een onderneming als Tommy Hilfiger bestaat zelfs uitsluitend nog als merknaam, dit zijn de kleren zonder de keizer. Denk ook aan onze energievretende tuinbouw met haar waterige tomaten, die alleen kan overleven dankzij subsidies en regelgeving die producten uit Europa weert van landen waar deze producten spontaan uit de bodem schieten. Of ook de wijze waarop Europese overheden bijspringen waar ondernemende paradepaardjes in problemen komen, zoals Volkswagen, Alstom en Parmalat, waarmee dus wanbeleid en corruptie met belastinggeld worden afgedekt.

Diepteinvesteringen

Het kennispotentieel van lagelonenlanden neemt sterk toe. Deze landen kunnen veel hoogkwalitatieve producten en diensten die Nederland voortbrengt net zo goed en goedkoper realiseren, zoals India overtuigend laat zien in de ICT. Dat bestrijden de Nederlandse multinationals ook niet, ze doen er hun voordeel mee. Philips verplaatst stafondersteuning naar landen als Polen en heeft inmiddels dertien R&D-laboratoria operationeel in China. Ruud Peters, directeur intellectueel eigendom, onderkent het risico dat daarmee technologische expertise in handen van concurrenten valt, maar ziet dat slechts als een diepteinvestering: “Wij vinden China een belangrijke markt en willen daarom een bijdrage leveren aan de verdere technologische ontwikkeling van het land. Dat doen we in samenwerking met de Chinezen. Het is belangrijk om te laten zien dat je niet alleen komt om te halen. Een tweezijdige relatie is belangrijk. Het volledig zelf doen is alleen op korte termijn aantrekkelijk. Dat is geen basis voor succes op de lange termijn.” Stork zit iets anders in het verhaal. Algemeen-directeur Sjoerd Vollebregt zei tegen het FD: “Er steekt ... veel kennis in onze productietechnieken en dat houden we liever dicht bij huis.” “We zijn een kennisgedreven onderneming, dus dan moet je in het conceptuele werk blijven.” Ook al zal dit de komende jaren nog honderden miljoenen aan investeringen vergen, in Nederland. Vollebregt heeft het volste vertrouwen dat Stork op die basis de strijd goed aan kan blijven gaan. Je hoeft dus niet uit te wijken, temeer omdat logistieke, kwaliteits- en taalproblemen dan snel op de loer liggen. Terwijl samenwerken tussen organisatie en wetenschap, zoals bij Isotis het geval is, maar vooral samenwerken tussen bedrijven in de keten nuttig kan zijn om kostbare innovaties te realiseren. Probleem is natuurlijk de concurrentieverhouding. Er is vertrouwen nodig en door betrokken bedrijven gevoeld marktpotentieel. Dat laatste kan onderzocht, vertrouwen moet groeien en samenwerking gestimuleerd.

Samenwerking

Tussen 1998 en 2000 heeft een kwart van de innoverende bedrijven één of meer samenwerkovereenkomsten gesloten met andere bedrijven om technologisch nieuwe of verbeterde producten of processen te ontwikkelen. Bedrijven halen informatie voor innovatie voornamelijk uit het eigen bedrijf. Een derde tot de helft maakt gebruik van informatie van afnemers, het concern, leveranciers. Slechts een vijfde gebruikt informatie van onderzoekinstellingen (CBS, 2003). Dat is laag, terwijl Nederlandse onderzoekers tot de top van de wereld behoren, gemeten naar aantal en impact van de publicaties. Hoe komt dat?

Verondersteld wordt dat concurrentie een rol speelt, dat er te weinig persoonlijke contacten zijn tussen bedrijven en onderzoeksinstituten en dat normen, waarden en werkpatronen te veel afwijken. In zijn oratie (2001, Nijmegen) geeft Gelauff aan dat actoren een dominante strategie hebben om niet samen te werken, hoewel men beter af is indien men dat wel doet. Dat is anders indien men normen deelt die vertrouwen bevorderen en veel persoonlijk contact heeft, zoals Philips in China laat zien.

Starters

De stand van de kenniseconomie kun je onder meer afmeten aan het gemiddeld aantal innoverende starters per jaar dat vijf jaar overleeft en doorgroeit. Hightech starters krijgen relatief veel aandacht van universiteiten en overheid. Er is weinig of geen zichtbare steun voor innovatieve starters in andere sectoren, zoals de horeca, detailhandel, energie, schoonmaakindustrie, landbouw. Terwijl door innovatie gedreven goedkopere productie, betere producten, sterkere marketingstrategie en distributie óók leiden tot concurrentievoordeel, meer omzet en dus ook tot meer werkgelegenheid. Bevreemdend is dat het HBO geen ruimte lijkt te krijgen voor ondersteuning van bijvoorbeeld MKB bedrijven, terwijl het juist voor dat segment zo geschikt lijkt te zijn. Al met al is er te weinig steun voor initiatieven van HBO- en WO-studenten bij de start van een eigen (al dan niet high tech) bedrijf. Hogescholen, universiteiten en brancheverenigingen zouden hier een grotere rol kunnen spelen en moeten daarvoor ook de ruimte krijgen. En daar ligt weer een grote rol voor de overheid. Het relaas in NRC Handelsblad (24.6.2003) van witlofteler Gert-Jan van Raaij en apparatenbouwer Ton Kamp zou hilarisch zijn als het niet zo triest was. Samen hadden ze een geniale witlofsnijmachine ontwikkeld, maar vervolgens waren ze 14.000 euro kwijt aan een adviesbureau om door een compleet woud van subsidieregeltjes bij het juiste potje terecht te komen. Dat leeg was.

Opnieuw, de randvoorwaarden

Waarom kunnen wij hier niet het voorbeeld van Amerika volgen dat MKB-Nederland aanhaalt? Amerikaanse departementen zijn verplicht om 2,5% van hun R&D-budget te besteden aan innovatie in het MKB, gericht op volledige overheidsfinanciering van de risicovolle eerste fasen van het innovatietraject. Dat is de overtreffende trap van de nieuwe subsidieregeling voor samenwerking en innovatie van Economische Zaken, uitgevoerd door Senter/Novem met zo'n honderd miljoen euro. Het innovatieplatform is ook een prima initiatief, mits het niet een langdurig en ondoorzichtig proces wordt zoals we kennen van de inzet van aardgasgelden en er duidelijke en verstandige keuzen worden gedaan zodat er een focus ontstaat. Liever minder met meer resultaat dan alles steunen met weinig effect, zoals we helaas al zo vaak hebben zien gebeuren. Dan natuurlijk ook: al de versnipperde potjes geld en ook nog verdeeld over diverse ministeries bij elkaar brengen in één centrale pot.

Ook bij de maatschappelijke dienstverlening gaat het, niet minder dan in het bedrijfsleven, om een rendabele verhouding tussen kosten en baten. Neem de kosten van (steeds weer nieuwe onderkomens voor) het overheidsapparaat, dat ook maar al te kwistig de controle over zichzelf van buiten inhuurt. Niemand lijkt te malen om de kosten van zulke prestigieuze ondernemingen als de bebouwing van het nieuwe centrum van Den Haag (tramtunnel!), de Betuwelijn of deals zoals het JSF-project, om nog maar te zwijgen van bouwfraudes, de vergunningenrimboe, het tekortschietende toezicht op overregulering en al die andere andere desinvesteringen om onze collectieve onderneming te frustreren dan wel inefficiënt op kosten te jagen. Het is nodig om te kiezen, en waarom dan niet meteen vanuit een visie?

Dat Balkenende II nu een minister kent die de verdwaasde taakverdeling tussen ministeries gaat aanpakken waardoor verschillende departementen met dezelfde werkgebieden bezig zijn

en er van slagvaardig en op de werkelijkheid gericht beleid geen sprake kan zijn, is een zege. Dat geldt ook voor de vereenvoudiging van de regelgeving en stroomlijning van het toezicht. Dat is hard nodig en vereist behoorlijke ingrepen. We hebben er vertrouwen in, D66 doet 't, maar willen wel graag in 2004 het begin van resultaat gaan zien.

Speerpunten

Voor een waarachtige impuls van de kenniseconomie kunnen we ons concentreren op drie speerpunten: (1) technologische innovatie; (2) onderwijsinnovatie; (3) innovatie maatschappelijke dienstverlening. Proces- en managementinnovatie komen bij alle drie vanzelf aan bod. Bij de uitwerking moet een focus liggen op sectoren waar Nederland volgens de Kennismonitor 2003 al sterk is en nog sterker kan worden, zoals de zakelijke en creatieve dienstverlening (Amsterdam-Hilversum-Utrecht), handel, logistiek en landbouw (Wageningen), specifieke technologie (regio Eindhoven) en infrastructuur en watermanagement (de joint ventures in Publiek-Private Samenwerking). Het onderzoek naar de sterke punten van Nederland dat de minister van Economische Zaken eind 2003 heeft toegezegd voor uiterlijk juni 2004, zal dit concretiseren en nader invullen. Let wel: sterke punten hoeven niet persé te betekenen dat Nederland daar internationaal het beste op scoort; het betekent wel dat wij op die punten relatief sterk in zijn, vergeleken met andere gebieden in Nederland. Innovatieve spelers op de gebieden die 'sterk' zijn, verdienen alle steun van overheid, wetenschap en bedrijfsleven en het is in ons aller beste eigenbelang om daarin te investeren.

Arthur Olof is penningmeester van D66 Amsterdam en redacteur van Idee. Theo Veltman is proces-/managementinnovator (www.bizzo.nl), landelijk (project)bestuurslid van D66 (www.d66permanentecampagne.nl) en vice-voorzitter politiek van het bestuur van D66Amsterdam. Met dank aan Henk de Vries (vz PCa themawerkgroep Kenniseconomie, Eindhoven), Mark Glimmerveen (vz PCa themawerkgroep onderwijs, Den Haag) en Andre Meiresonne (marketeer/trainer, D66 Den Haag).